

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 1170-1193.
Geliş Tarihi-Received: 26.01.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 25.02.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1426337

Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm: Çevrimiçi ve Hibrit Uygulamaların Geleneksel Eğitim Sistemine Entegrasyonu

Digital Transformation in Higher Education: Integration of Online and Hybrid Practices into Traditional Education Systems

Bahar YAKUT ÖZEK*
Sakine SİNCER**

Öz

Bu araştırma, eğitimde dijital dönüşüm kavramından yola çıkarak çevrimiçi ve hibrit eğitimin Türk Yükseköğretim sistemine entegrasyonunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden geleneksel alanyazın taraması benimsenmiştir. Bu doğrultuda, çevrimiçi ve hibrit öğrenmenin Türk yükseköğretim sistemine entegrasyonu ile ilgili araştırmalar bir araya getirilerek analiz edilmiş ve konu bağlamında tartışılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle yükseköğretimde dijital dönüşümün temelleri ele alınmıştır. Daha sonra, yükseköğretimde çevrimiçi ve hibrit eğitimin özellikleri değerlendirilmiş, bu süreçte önem kazanan ölçme değerlendirme, dijital okuryazarlık ve teknolojik yeterlik, öğrencinin iyi oluş hali konuları irdelenmiştir. Son olarak, çevrimiçi ve hibrit eğitim yönteminin Türk yükseköğretim sistemine entegrasyon süreci Covid-19 öncesi ve sonrası dönemde konu ile ilgili çalışmalar çerçevesinde tartışılmıştır. Çalışmanın bulguları doğrultusunda, öğretmenler ve öğrencilere yönelik dijital beceri eğitim programlarının geliştirilmesi, öğretmenlere ve yöneticilere yapay zekâ gibi yeni teknolojilere yönelik eğitim sunulması ve eğitim paydaşlarının bu araçları etkili bir şekilde kullanmaları için desteklenmeleri önerilmektedir. Ayrıca, araştırmacıların, eğitimde kullanılan çeşitli dijital araçlar ve teknolojilerin öğrenme süreçlerine etkilerini değerlendirmesi, dijitalleşmenin öğrenci deneyimi üzerindeki etkilerini ve öğrenci memnuniyetini incelemesi, dijitalleşme uygulamalarının öğrenci motivasyonu, etkileşimi ve genel memnuniyet düzeyi üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretimde dijitalleşme, çevrimiçi eğitim, hibrit eğitim.

Abstract

This study aims at examining the integration of online and hybrid education into the Turkish Higher Education system based on the concept of digital transformation in education. This study employs traditional literature review, a qualitative research method. Therefore, we gathered, analysed, and discussed research on the integration of online and hybrid learning in the Turkish higher education system within the context of the subject matter. In this context, we firstly discussed the basics of digital transformation in higher education. Then, we

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: yakutbah@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7699-8741.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi, e-posta: sakinekocasincer@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8929-3652.

examined the characteristics of online and hybrid education in higher education, and discussed the concepts of assessment and evaluation, digital literacy and technological competence as well as students' well-being, which are all important elements of this process. Finally, we examined the integration of online and hybrid education into the Turkish higher education system within the framework of the studies conducted on the topic before and after the Covid-19 pandemic and offered some recommendations on the subject. In line with the findings of the study, it is recommended to develop digital skills training programmes for teachers and students, to provide training for teachers and administrators on new technologies such as artificial intelligence, and to support educational stakeholders to use these tools effectively. In addition, it is recommended that researchers evaluate the effects of various digital tools and technologies used in education on learning processes, examine the effects of digitalisation on student experience and student satisfaction, and conduct studies to understand the effects of digitalisation practices on student motivation, interaction and overall satisfaction level.

Keywords: Digitalization in higher education, online education, hybrid education.

Giriş

Günümüzde hızla değişen dünya, bilgi teknolojilerindeki ilerlemeleri ve dijital dönüşümü beraberinde getirerek, insan hayatının ve toplumların tüm alanlarında köklü değişimlere neden olmaktadır. Bu değişimlerden biri de yükseköğretim sistemlerinde gerçekleşen dijitalleşme sürecidir. Türk yükseköğretim sistemi, küresel rekabetin etkisi altında kalarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelere ayak uydurmak, öğrencilere daha etkili bir öğrenme deneyimi sunmak ve araştırma faaliyetlerini güçlendirmek amacıyla dijitalleşme konusunda önemli adımlar atmaktadır. Bu noktada, Türk yükseköğretim sistemi, teknolojinin sunduğu potansiyelden en iyi şekilde yararlanarak öğrencilerin öğrenme deneyimini geliştirmeyi ve araştırmacıların çalışma seçeneklerini zenginleştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, teknoloji kullanımı yükseköğretim kurumlarında stratejik bir düzeye yükselmiş ve bu dijital dönüşüm, tüm akademik ve idari faaliyetlere entegre edilmesi gereken bir gereklilik halini almıştır (Güllü, 2021).

Yükseköğretim kurumları, öğrenme süreçlerinde ve yeni bilgi üretiminde teknolojiyi etkin bir şekilde kullanarak öğrencilere daha etkili ve çeşitlendirilmiş bir eğitim sunmayı, çalışanlara daha verimli çalışma olanakları sağlamayı ve sıra dışı araştırmalara zemin hazırlamayı amaçlamaktadır. Bu zorunluluk, Türkiye'nin yükseköğretim alanında stratejik bir dönüşümü benimsemesini ve teknolojinin tüm paydaşlar için verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin 2023 Eğitim Vizyonu kapsamında, yükseköğretim kurumları dijitalleşmeyi öncelikli bir strateji olarak benimsemekte ve bu doğrultuda çeşitli projeleri hayata geçirmektedir (Karaca ve Karaca, 2021). Bu projeler arasında eğitim materyallerinin dijitalleştirilmesi, uzaktan eğitim altyapısının güçlendirilmesi ve sanal laboratuvarların kullanımı gibi önemli adımlar yer almaktadır (Taşkıran, 2017).

Yükseköğretimde dijitalleşme çabalarının geçmişi tüm dünyada uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Bununla birlikte, Covid-19 pandemisi, küresel ölçekte yükseköğretim kurumlarını derinlemesine etkileyerek, geleneksel öğrenme modelini kökten değiştirmiştir. Pandeminin etkisiyle, yükseköğretim kurumları zorlu bir dönemeçle karşılaşmış ve bu süreçte dijitalleşme, eğitimde önemli bir dayanak haline gelmiştir (Babaoğlu ve Kulaç, 2021). Türk yükseköğretim sisteminde de Covid-19 salgını ile birlikte teknoloji ve dijitalleşme dönüşümü ivme kazanmıştır. Üniversiteler çevrimiçi ve hibrit eğitim yöntemlerinin entegrasyonunu sağlamaya çalışarak dijitalleşme yönünde önemli adımlar atmıştır. Kısıtlamalar ve sosyal mesafe kuralları nedeniyle yüz yüze eğitime ara verme zorunluluğu, eğitimde dijital altyapının hızla güçlenmesine ve çevrimiçi öğrenme platformlarının yaygın bir şekilde benimsenmesine neden olmuştur.

Eğitim kurumları, öğrencilere kesintisiz bir öğrenme deneyimi sunabilmek için dijital araçları ve uzaktan eğitim teknolojilerini aktif bir şekilde kullanmaya yönelmiştir. Bu süreç, yükseköğretimde dijitalleşme stratejilerinin hızla revize edilmesine ve daha önce belki de yavaş ilerleyen dijital dönüşüm sürecinin hızlandırılmasına yol açmıştır. Bu zorlu dönem, yükseköğretimde dijitalleşmenin sadece bir alternatif olmaktan çıkarak, kalıcı ve vazgeçilmez bir unsura dönüşmesine neden olmuştur.

Covid-19 pandemisinin ardından Türk yükseköğretim sisteminde çevrimiçi ve hibrit derslerin benimsendiği diğer bir dönüm noktası da 6 Şubat 2023'te meydana gelen Kahramanmaraş depremi olmuştur. Bu tarihten sonra, depremden etkilenen şehirlerde yer alan üniversitelerde eğitime ara verilirken diğer illerde yer alan üniversitelerde de uzaktan eğitime geçilmiştir. Böylelikle, 6 Şubat depreminden sonra çevrimiçi ve hibrit dersler yeniden yükseköğretim sisteminin gündemine girmiştir (Özkaya vd., 2023; Sincer ve Yakut Özek, 2023).

Görüldüğü gibi, pandemi öncesi dönemde başlayıp pandemi döneminde hız kazanan eğitimde dijitalleşmenin sonuçlarından biri olan çevrimiçi eğitim, 6 Şubat depreminden sonra yeniden bir seçenek olarak tercih edilmiştir. Böylesi zamanlarda çevrimiçi eğitimin ilk seçeneklerden biri olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Dijitalleşmenin getirdiği esnek ve etkili öğrenme, zaman yönetimi, ekonomik maliyetin en aza indirgenmesi, ders içeriklerinin geleneksel ders saatlerine bağlı kalmanın dışına çıkarak tekrar ve tekrar izlenebilmesine olanak sağlaması, öğrencilerin kendi öz disiplinleri ile öğrenme süreçlerini kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirme fırsatı sunması çevrimiçi öğrenmenin avantajlarından birkaçıdır. Bununla birlikte, yükseköğretimde dijitalleşme, avantajların yanı sıra birçok zorluk ve sınırlılığı da beraberinde getirmektedir. Bunlar teknolojik altyapının yetersizliği, öğretim elemanlarının dijital okuryazarlık becerilerinin eksikliği, çevrimiçi öğrenmede motivasyon ve disiplin sorunları ve uzun vadede öğrencilerin iyi oluşlarına etkisi olarak sıralanabilir. Görüldüğü gibi, yükseköğretimde dijitalleşme çeşitli olumlu ve olumsuz yanları olan çok yönlü bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, bu çalışmanın amacı Türk yükseköğretim sisteminde dijitalleşme kavramını çevrimiçi ve hibrit öğrenme kapsamında analiz ederek, yükseköğretimde dijital dönüşümü incelemektir. Çalışmanın amacından hareketle aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Yükseköğretimde dijital dönüşümün temelleri nelerdir?
2. Yükseköğretim bağlamında çevrimiçi eğitim kavramı nasıl tanımlanmaktadır?
3. Yükseköğretim bağlamında hibrit eğitim kavramı nasıl tanımlanmaktadır?
4. Çevrimiçi ve hibrit eğitim modellerinin geleneksel eğitim sistemine entegrasyonunda önemli olan unsurlar nelerdir?
5. Türk yükseköğretim sisteminde dijital dönüşümün görünümü nasıldır?

Yöntem

Çevrimiçi ve hibrit öğrenmenin Türk yükseköğretim sistemine entegrasyonunu derinlemesine incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden geleneksel alanyazın taraması benimsenmiştir. Geleneksel alanyazın taramasının benimsendiği çalışmalarda, bir araştırma konusunu incelemek amacıyla önceki araştırma, makale, çalışma, kitap veya diğer kaynaklar sistematik bir şekilde toplanır, incelenir, özetlenir ve analiz edilir (Baumeister ve Leary, 1997). Bu tarama, araştırmacının belirli bir konu, sorun veya alandaki önceki çalışmaları kavramasına, ilgili bulguları toplu bir şekilde özetleyerek anlamasına ve bu alandaki bilgi boşluklarını belirlemesine yardımcı

olur (Cronin vd., 2008). Bu doğrultuda, bu çalışmada, geleneksel alanyazın taraması yoluyla çevrimiçi ve hibrit öğrenmenin Türk yükseköğretim sistemine entegrasyonu ile ilgili araştırmaları bir araya getirerek analiz edilmesi ve konu bağlamında tartışılması amaçlanmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırma sorularına yanıt verilmiş, her bir araştırma sorusunun yanıtı ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, sırasıyla genelde eğitimde özelde yükseköğretimde dijital dönüşümün temelleri, çevrimiçi eğitim, hibrit eğitim, çevrimiçi ve hibrit eğitim modellerinin geleneksel eğitim sistemine entegrasyonu ve Türk yükseköğretim sisteminin dijital dönüşümünün mevcut durumu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

1. Yükseköğretimde Dijital Dönüşümün Temelleri

Genelde teknolojik gelişmeler özelde internet hayatın her alanında bilginin üretilmesi ve paylaşılmasını derinden etkilemiştir. Bu doğrultuda, eğitim kurumları ve eğitim modelleri de söz konusu gelişmelerden etkilenen alanların başında gelmektedir. Nitekim, geleneksel eğitim modelinde öğretim zaman ve mekân ile sınırlı iken dijital ağlarla örülmüş öğrenme ortamları, bu kısıtlamaların üstesinden gelinmesini sağlamıştır (Zain, 2021). Geleneksel eğitim modelinde, öğretmenlerin ve öğrencilerin uymak zorunda olduğu belirli ders saatleri ve zaman çizelgeleri zaman kısıtlamasına neden olmaktadır. Eğitimin belirli sayıda öğrenci kapasitesine sahip okullarda ve sınıflarda yürütülmesi, eğitim ortamlarının eğitim alan ve veren bireyler açısından fiziksel olarak ulaşılabilir mesafede bulunması gerekliliği ise mekân kısıtlamasının örneklerindedir. Eğitimde dijital dönüşüm, söz konusu zaman ve mekân sınırlılıklarını en aza indirmekte veya tamamen ortadan kaldırmaktadır (Balkin ve Sonneveld, 2016).

Dijital dönüşüm, bir kurumun, endüstrinin veya toplumun iş süreçlerini, kültürünü, hizmetlerini ve/veya iletişimini, dijital teknolojilerin benimsenmesi ve entegrasyonu yoluyla köklü bir şekilde değiştirmesi anlamına gelmektedir (Matt vd., 2015). Bu dönüşüm, genellikle geleneksel yöntemlerden dijital teknolojilere geçişi ifade etmekte ve bu süreçte verimlilik, etkinlik ve yenilik ön plana çıkmaktadır (Baker, 2014). Eğitimde dijital dönüşüm ise, geleneksel eğitim modellerinin dijital teknolojilerle entegrasyonunu içeren kapsamlı bir değişim sürecini ifade etmektedir (Oliveira ve Souza, 2022). Bu dönüşüm, öğrencilere daha etkileşimli, esnek ve kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma hedefiyle gerçekleşmiştir. Temelde, dijital dönüşüm, eğitim süreçlerini, yöntemlerini, materyallerini ve yönetimini dijital araçlar ve platformlar üzerinden yeniden şekillendirme çabasını içermektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle eğitimin bir parçası haline gelen dijitalleşme eğilimi Covid-19 salgını ile hız kazanmıştır. Covid-19 salgını, Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinin başkenti Wuhan'da ortaya çıkan bir virüs nedeniyle başlamıştır. SARS-CoV-2 olarak adlandırılan bu virüs, insanlarda Covid-19 adı verilen bir solunum yolu hastalığına sebep olarak ölümcül sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Çin'de başlayan ve 2020'nin ilk aylarında tüm dünyaya yayılan Covid-19 sebebiyle dünyada acil durum ilan edilmiş, bununla birlikte hayatın pek çok alanında daha önce görülmemiş değişiklikler yaşanmış ve uygulamalar benimsenmiştir. Bu değişikliklerden biri de teknolojik gelişmelerin getirdiği yeniliklerden biri olan dijitalleşmenin insanların günlük hayatın bir parçası haline gelmesi olmuştur.

Covid-19 salgını ile hız kazanan dijitalleşme sürecinden etkilenen alanlardan biri de eğitim sistemi olmuştur. Salgın sebebiyle yüz yüze eğitim olanakları kısıtlanınca,

alternatif olarak, uzaktan eğitim ile çeşitli dijital öğrenme platformları üzerinden öğrenim devam etmiştir. İlköğretim ve ortaöğretim kurumları, çevrimiçi dersler aracılığıyla öğrencilere erişim sağlayarak eğitim-öğretimi sürdürmüştür. Yükseköğretim kademesinde ise her üniversite kendi bünyesinde çeşitli dijital öğrenme platformu kurarak, teknolojik altyapısını çevrimiçi öğrenmeye uygun hale getirmiştir. Pandemi döneminde bir zorunluluk olarak benimsenen çevrimiçi eğitim yönteminin getirdiği sınıf tabanlı öğrenmeye alternatif olarak gelişen sanal sınıflar hem öğrencilere hem de öğretmenlere eğitim-öğretimde esneklik ve verim sağladığı için Covid-19 salgınına ilişkin acil durum engellerinin kalkmasına rağmen günümüzde kullanılmaya devam etmektedir.

Türkiye’de yükseköğretim kurumları, Yükseköğretim Kurulu’nun 18 Mart 2020 tarihinde yaptığı basın açıklaması ile eğitime ara vermiş, bu tarih itibariyle de üniversitelerin uzaktan eğitim planlamaları başlamıştır. Türkiye’de bulunan 208 üniversiteden 123 üniversitede uzaktan eğitim birimi bulunmaktadır. Uzaktan eğitim birimi bulunan üniversiteler kendi alt yapılarını hemen faaliyete geçirerek eğitimlerini uzaktan vermeye devam etmişlerdir. Diğer üniversiteler ise bu üniversitelerden Yükseköğretim Kurulu koordinasyonu ile destek alma yoluyla teknolojik alt yapıyı oluşturarak eğitime kaldıkları yerden çevrimiçi derslerle devam etmiştir (YÖK, 2020a). Bu çevrimiçi öğrenme platformları üniversitelerin kendi geliştirdikleri sistemler olabildiği gibi *google meet*, *edmodo*, *zoom*, *moodle* sistemleri gibi platformlar üzerinden de gerçekleştirilmiştir.

2. Yükseköğretimde Çevrimiçi Eğitim

Elektronik öğrenme olarak da adlandırılan e-öğrenme, uzaktan eğitim yoluyla sunulan programları içine almaktadır. Çeşitli multimedya teknolojileri kullanılarak tasarlanan çevrimiçi öğrenme platformları, kişilerin bireysel çaba ve tercihleri doğrultusunda deneyimlenen öğrenme sürecinin yanı sıra kurumsal bir zemine de sahip olabilmektedir. Yükseköğretim de çevrimiçi eğitim sunulan eğitim kademelerinden biridir.

2.1. Yükseköğretimde Çevrimiçi Eğitimin Tanımı ve Kapsamı

Çevrimiçi eğitim, internet tabanlı platformlar aracılığıyla gerçekleştirilen öğrenme süreçlerini ifade etmektedir (Sun ve Chen, 2016). Bu eğitim modeli, öğrencilerin bilgisayar, tablet veya akıllı telefon gibi çeşitli dijital cihazlar aracılığıyla internet üzerinden derslere katılmasını sağlarken geleneksel sınıf ortamının dışında, öğrencilerin coğrafi konumlarına bağlı kalmadan eğitim almalarına imkân tanımaktadır. Sun ve Chen, yükseköğretimde çevrimiçi derslerin yaygınlaşmasının aniden ortaya çıkmadığını belirtirken zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçların bu sonucu doğurduğunun altını çizmektedir. Yükseköğretimde çevrimiçi derslerin gelişimi aniden gerçekleşmez. Amerika’daki Milli Eğitim İstatistikleri Merkezi’nin (National Center for Educational Statistics-NCES) 2008 tarihli bir araştırması, yükseköğretim kurumlarını çevrimiçi dersler sunmaya iten ana faktörlerin esnek program taleplerini karşılamak, geleneksel eğitim sisteminde yükseköğretime erişimi olmayan öğrencilere erişim sağlamak, daha fazla sayıda ve çeşitli ders sunmak ve yükseköğretimde eğitim gören öğrenci sayısını arttırmak olduğunu ortaya koymuştur (Parsad vd., 2008). Bu bulgular, çevrimiçi derslerin geliştirilmesinin ardındaki çok yönlü motivasyonları vurgulayarak, öğrencilerin ihtiyaçlarına uyum sağlama, erişimi genişletme ve genel eğitim deneyimini iyileştirmenin önemini ortaya koymaktadır.

2.2. Yükseköğretimde Çevrimiçi Öğrenme Platformları ve Araçları

Yükseköğretimde çevrimiçi eğitimin her geçen daha da artacağı yönünde güçlü bir inanç bulunmaktadır (Snyder ve Cannoy, 2013). Son yıllarda gerek ülkemizde gerek tüm dünyada yaşanan olaylar üniversitelerin çevrimiçi ve hibrit öğrenmeyi giderek artan bir oranda benimsemesini sağlamıştır. Çevrimiçi ve hibrit öğrenme sisteminin tüm öğrencilerin düzenli bir şekilde derse katıldığı etkili ve verimli bir öğrenme ve öğretme ortamına dönüşmesi için sürecin baştan sona dikkatli bir şekilde planlanması gerekmektedir (Nagra, 2014). Bir diğer deyişle, öğrenci ve öğretmenlerin aynı yerde olmadığı durumlarda öğretme ve öğrenme sürecini destekleyecek kaynak ve sistemlerin yeterliği, uzaktan eğitimin kalitesini belirlemektedir (Liu vd., 2020).

Verimli bir öğrenme süreci amaçlayan çevrimiçi ve hibrit eğitim kapsamında yükseköğretimde pek çok öğrenme platformu ve aracı işe koşulmaktadır. Çevrimiçi öğrenme sistemleri, elektronik donanımın yanı sıra yazılım desteği ile zenginleşen çevrimiçi veya çevrimdışı platformlardan oluşmaktadır. E-öğrenme söz konusu olduğunda akla ilk gelen donanım eğitimin alındığı kişisel bilgisayar olmaktadır (Samsuri vd., 2014). Çevrimiçi ve hibrit eğitim amacıyla kullanılan diğer platform ve araçlar, olumlu bir öğrenme ortamı yaratılmasını sağlamaya dayanmaktadır. Söz konusu öğrenme platformlarını ve araçlarını şöyle sıralamak mümkündür (Bach vd., 2006; Benta vd., 2014; Benta vd., 2015; Sarker vd., 2019).

Uzaktan Eğitim Platformları: Uzaktan eğitim platformları, öğrencilerin kişisel bilgisayarı ile internet üzerinden mekân sınırlaması olmadan derslere katılmasına olanak tanıyan, öğretmenler tarafından hazırlanmış ders içeriklerine ulaşabileceği gerek öğretmenlerle gerek diğer öğrencilerle etkileşime girebileceği sanal öğrenme ortamlarıdır. Uzaktan eğitim platformlarının kullanılması, geleneksel sınıf tabanlı yüz yüze eğitim modelinden farklı olarak, öğretmen ve öğrencinin fiziksel olarak aynı mekânda olmadığı bir eğitim yöntemidir (Tarasov vd., 2020). Üniversitelerde Moodle, Blackboard ve Canvas gibi uzaktan eğitim platformları tercih edilirken Zoom gibi uygulamalar da çevrimiçi dersler için kullanılmaktadır.

Uzaktan eğitim platformları, yükseköğretim kademesi de dahil olmak üzere pek çok eğitim kurumunda yaygın olarak kullanılmaktadır. Söz konusu bu platformların pek çok olumlu özelliği bulunmaktadır (Uroкова, 2020). Öncelikle, bu platformlar hem öğrenci hem öğretmenlere esneklik ve erişilebilirlik sunmaktadır. Bunun yanı sıra, geleneksel eğitimde olduğu gibi fiziksel olarak bir sınıfa gitmeye gerek olmadığı için zaman tasarrufu sağlamaktadır. Diğer yandan, uzaktan eğitim platformları üzerinden yapılan derslerin video kaydının yapılarak saklanması mümkündür. Böylece, öğrenciler istedikleri zaman dersleri tekrar ederek anlamadıkları konuları videodan izleme şansına sahip olmaktadır. Bunların yanı sıra, uzaktan eğitim platformları çeşitlilik ve zengin içerik, sürdürülebilirlik, etkileşim ve iletişim olanakları gibi pek çok avantaja sahiptir.

Webinar ve Sanal Sınıflar: Canlı video konferans yöntemiyle gerçekleştirilen webinarlar, eğitimcilerin öğrencilere ders anlatmaları, canlı soru-cevap oturumları düzenlemeleri ve etkileşimli bir şekilde eğitim vermelerine olanak tanımaktadır. Webinarlar, çeşitli platformlar üzerinden canlı video konferanslar aracılığıyla gerçekleştirilen interaktif seminerlerdir (Wang & Hsu, 2008). Üniversitede çevrimiçi eğitimde webinar ve sanal sınıflar, eğitim öğretim sürecinde etkileşim ve katılımı artıran önemli araçlardır. Bu video konferanslarda, öğrenciler öğretmenlerin anlattıklarını gerçek zamanlı olarak takip etme ve sunumları görsel olarak izleme olanağına sahiptir. Ayrıca, soru cevap oturumlarının düzenlenmesiyle öğrencilerin tartışmalara katılması ve geri bildirim vermesi mümkün olmaktadır.

Sanal sınıflar ise geleneksel sınıf ortamını çevrimiçi bir platformda simüle eden öğrenme ortamlarıdır (Can, 2020). Sanal sınıflar, anlık iletişimi teşvik ederken yüz yüze

ders deneyimini dijital ortama aktarmaktadır. Ayrıca, sanal beyaz tahta, dosya paylaşımı, ekran görüntüsü paylaşma ve anket oluşturma gibi seçenekler, ders içeriğinin etkili bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır.

LMS (Learning Management Systems-Öğrenme Yönetim Sistemleri): Eğitim kurumları, eğitim materyallerini depolamak, düzenlemek, yönetmek ve öğrencilere erişilebilir kılmak için LMS sistemlerinden faydalanmaktadır (Bradley, 2021). LMS, çevrimiçi ve hibrit eğitim ortamlarını zenginleştiren uygulamalar sunmaktadır. Bu sistem sayesinde, eğitimciler öğrencilerin hangi konuda ne kadar ilerleme sağladığını görebilir, öğrencilerin ilerlemesini değerlendirebilir ve öğrencilere geri bildirim verebilir.

Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik: Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik son yıllarda kullanımı yaygınlaşan bir eğitim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üniversitelerde özellikle uygulamalı dersleri ve laboratuvar deneylerini simüle etmek amacıyla veya karmaşık kavramları daha etkili bir şekilde görselleştirmek için sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri kullanılmaktadır (Kavanagh, 2017). Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik, özellikle tıp eğitiminde anatomi derslerinde tercih edilen bir uygulamadır (Izard vd., 2017).

MOOC (Massive Online Open Courses – Küresel Açık Çevrimiçi Dersler): MOOC, dünya genelindeki çeşitli üniversiteler, eğitim kurumları ve uzmanlar tarafından sunulan ücretsiz veya ücretli çevrimiçi dersleri kapsamaktadır (Dennis, 2012). Coursera, edX, Udemy ve Khan Academy gibi MOOC platformları, çeşitli konu ve uzmanlık alanlarında eğitim imkânı sunmaktadır.

Diğer: YouTube ve benzeri platformlarda ücretsiz eğitim içerikleri, ders anlatımları ve öğretici videolara ulaşmak mümkündür. Bu tür platformlar, özellikle görsel içerikleri tercih eden öğrenciler için faydalı olabilmektedir. İlgili konularda paylaşımlar, tartışmalar ve etkileşimler için hem ders sorumlusu eğitimcilerin hem öğrencilerin katılımıyla sosyal medya ve özel forumlar kullanılmaktadır.

3. Yükseköğretimde Hibrit Eğitim

Hibrit eğitim, yüz yüze ve çevrimiçi öğrenme yöntemlerini birleştiren bir eğitim modelidir (Doering, 2006). Bir diğer deyişle, hibrit dersler geleneksel yüz yüze ve çevrimiçi ders formatlarından öğretimsel unsurları birleştiren bir eğitim modelidir (El Mansour ve Mupinga, 2007). Hibrit eğitim, aynı zamanda web destekli, karma veya karışık yöntemli öğrenme olarak da adlandırılmaktadır (Hall ve Villareal, 2015). Bu yaklaşım, öğrencilere hem geleneksel sınıf ortamlarında yüz yüze etkileşim fırsatı sunarken hem de çevrimiçi platformlar aracılığıyla öğrenmelerini destekleme imkânı sağlamaktadır. Hibrit eğitim, öğrencilere esneklik ve çeşitlilik sunarak öğrenme deneyimini zenginleştirmeyi amaçlar. Yükseköğretimde hibrit kursların sunulması, öğrenci demografisinin değişmesi ve dersleri öğrencilere daha erişilebilir hale getirme çabaları nedeniyle hızla artmıştır (Blier, 2008).

Raes ve diğerleri (2020), yükseköğretimde yürütülen eğitim uygulamalarını üçe ayırmaktadır. Bu yöntemler öğrencilerin kampüste bulunduğu ve derse yüz yüze katıldığı geleneksel eğitim yöntemi hem öğrencilerin hem öğretmenlerin dijital cihazlar kullanarak derse katıldığı ve kampüste bulunmalarını gerektirmeyen çevrimiçi eğitim yöntemi, bir grup öğrencinin kampüste yüz yüze derse katılırken diğer bir grup öğrencinin aynı anda derse çevrimiçi katıldığı hibrit eğitim yöntemi olarak sıralanmaktadır. Bu üç eğitim yönteminde de senkron ve asenkron dersler benimsenmektedir (Van der Rijst, 2023). Senkron eğitim öğrencilerin aynı anda gerek yüz yüze gerek çevrimiçi eğitim ortamında yer almasını ifade etmektedir. Asenkron eğitim ise, öğrencilerin senkron eğitim saatleri

dışında kendi seçtikleri zaman dilimlerinde bireysel olarak yürüttüğü okuma, araştırma, forumlara katılma gibi eğitim çalışmalarını kapsamaktadır. Bununla birlikte, hibrit eğitim senkron ve asenkron eğitim yöntemlerinin harmanlandığı bir eğitim yöntemi olarak öne çıkmaktadır (Gamage vd., 2022). Bu noktada, hibrit eğitim sisteminde kullanılan öğrenme platformları ve araçlarının çevrimiçi eğitim yönteminde kullanılan araçlarla geleneksel yüz yüze eğitimde kullanılan araçların karışımı olduğunu söylemek mümkündür.

4. Çevrimiçi ve Hibrit Eğitimin Yükseköğretimde Geleneksel Eğitim Sistemine Entegrasyonu

Çevrimiçi ve hibrit öğrenme, geleneksel eğitim sistemine entegre edildiğinde, öğrencilere daha esnek ve çeşitli bir öğrenme deneyimi sunma potansiyeli taşımaktadır (Young vd., 2016). Geleneksel eğitim, sınıf içi etkileşimleri vurgularken, çevrimiçi ve hibrit öğrenme, öğrencilere her yerden ve herhangi bir zamanda erişim imkânı tanımaktadır. Bu, öğrencilerin kendi öğrenme hızlarına göre ilerlemelerine ve kişisel ihtiyaçlarına uygun olarak derslere katılmalarına olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda, çevrimiçi platformlar ve hibrit öğrenme yöntemleri, öğrencilere çeşitli dijital araçlar aracılığıyla öğrenmelerini destekleme şansı sunmaktadır. Bu entegrasyon, öğretmenlere öğrenci performansını daha yakından takip etme ve bireysel öğrenci ihtiyaçlarına daha etkin bir şekilde cevap verme olanağı sağlamaktadır. Bu sayede, geleneksel eğitim sistemine entegre edilen çevrimiçi ve hibrit öğrenme, modern öğrenme gereksinimlerine daha iyi uyum sağlamak ve öğrencilerin gerçek hayata daha etkili bir şekilde hazırlanmasını desteklemek adına önemli bir adımdır.

Söz konusu avantajlarının yanı sıra, yükseköğretimde çevrimiçi ve hibrit eğitimin sağlıklı ve etkili bir şekilde geleneksel eğitim sistemine entegre edilmesi için göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlar bulunmaktadır. Ölçme ve değerlendirme, dijital okuryazarlık, yeterlik ve öğrencinin iyi oluş hali bunların başında gelmektedir.

4.1. Çevrimiçi ve Hibrit Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme

Çevrimiçi ve hibrit eğitim, yükseköğretimde yaygın bir şekilde tercih edilen bir öğrenme ve öğretme yöntemi olmuştur. Bu nedenle, eğitimcilerin geleneksel olmayan sınıflarda öğrenme, öğretme ve ölçme değerlendirme stratejilerini gözden geçirmesi gerekmektedir. Üniversitelerde çevrimiçi eğitimde ölçme ve değerlendirme, öğrencilerin öğrenme süreçlerini anlamak, ilerlemelerini takip etmek ve başarılarını değerlendirmek için önemli bir bileşendir (Baleni, 2015; Appiah ve Van Tonder, 2018). Çevrimiçi eğitimde ölçme ve değerlendirmede dikkate alınması gereken bazı önemli unsurlar şunlardır:

Çeşitlilik ve Çok Yönlülük: Çevrimiçi ve hibrit eğitimin benimsendiği durumlarda, farklı öğrenme stillerine ve öğrenci ihtiyaçlarına uygun çeşitli değerlendirme yöntemleri kullanılmalıdır. Bu noktada, öğrencilerin performansını kapsamlı bir şekilde değerlendirmek amacıyla sınavlar, ödevler, proje sunumları, grup çalışmaları, anketler ve sanal tartışmalar gibi çeşitli değerlendirme araçlarından faydalanmak gerekmektedir.

Şeffaflık ve Adil Değerlendirme: Öğretmen ve öğrencilerin yüz yüze eğitimin yürütüldüğü geleneksel sınıf ortamında olmaması, şeffaflık ve adil bir değerlendirme sisteminin önemini arttırmaktadır. Çevrimiçi ve hibrit eğitimde işe koşulan değerlendirme araçları kullanılmadan önce, değerlendirme kriterleri ve beklentiler öğrencilere açık ve net bir şekilde iletilmelidir. Değerlendirme süreci adil olmalı ve öğrencilerin yetenek ve bilgi düzeylerine uygun olarak tasarlanmalıdır.

Sürekli ve Formatif Değerlendirme: Çevrimiçi ve hibrit eğitim sürecinde değerlendirme süreci sadece dönem sonu sınavlarına dayanmamalıdır. Bunun yerine,

sürekli ve formatif değerlendirme yöntemleri, öğrencilerin öğrenme ilerlemesini takip etmek ve gerektiğinde müdahale etmek için önemlidir. Ayrıca, bu değerlendirme yöntemleri öğrencilere geribildirim verme ve onların gelişimini destekleme açısından önemlidir.

Otomatik Değerlendirme Araçları: Çevrimiçi ve hibrit eğitimde, özellikle sanal sınıflardaki öğrenci sayısı geleneksel sınıflardaki öğrenci sayısından çok daha fazla olabilmektedir. Bu nedenle, otomatik değerlendirme araçları kullanmak zaman ve çaba açısından verimli olabilmektedir. Otomatik testler, çoktan seçmeli sorular ve diğer doğruyanlı değerlendirme araçları, öğrenci performansını hızlı bir şekilde değerlendirmeye yardımcı olmaktadır.

Yaratıcı ve Uygulamalı Değerlendirme: Eğitimde ölçme ve değerlendirmenin amacının öğrencinin öğrenmesini desteklemek olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sonuç değil süreç odaklı değerlendirme yöntemlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Çevrimiçi ve hibrit eğitimde de proje tabanlı ödevler ve gerçek hayata uygulanabilir projeler, öğrencilerin yaratıcılığını ve pratik becerilerini ölçmede etkili olabilmektedir.

Görüldüğü gibi, çevrimiçi ve hibrit eğitimde ölçme ve değerlendirmenin etkili ve verimli olabilmesi için dikkat edilmesi gereken önemli hususlar bulunmaktadır. Bununla birlikte, üniversitelerde çevrimiçi eğitimde ölçme ve değerlendirmede bazı zorluklar ve sorunlarla karşılaşmaktadır. Öncelikle, çevrimiçi öğrenme ortamlarında, öğrencilerin intihal yapma riski artabilmektedir. Çevrimiçi sınav ve ödevlerde bu tür etik olmayan davranışların tespiti ve önlenmesi oldukça önemlidir. Ayrıca, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin çevrimiçi ortamlarda güvenilir bir şekilde yürütülmesi zor olabilmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrenci kimliklerini doğrulamak ve değerlendirmelerin adil ve dürüst bir şekilde yapılmasını sağlamak için uygun önlemler alması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, çevrimiçi platformlarda ölçme ve değerlendirme uygulamaları sırasında ölçme ve değerlendirmenin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini engelleyecek teknik sorunlarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin, sınav veya değerlendirme anında internet bağlantı sorunları veya teknik aksaklıklar, öğrencilerin performansını olumsuz etkileyebilmektedir. Dahası, uzaktan öğrenme, öğrencilerin motivasyonunu olumsuz yönde etkileyerek öğrencilerin değerlendirme süreçlerine katılımını azaltma riskini taşımaktadır. Bu nedenle, öğrencilerin düzenli olarak derse katılımını sağlamak ve performanslarını iyileştirmek için öğretmenlerin motive edici yöntemler kullanması önemlidir. Son olarak, geleneksel sınıf tabanlı ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin çevrimiçi ortamlara uygun olmaması, çevrimiçi ve hibrit eğitim sürecinde ölçme değerlendirmenin kalitesini etkilemektedir. Bu noktada, çevrimiçi eğitim için özel olarak tasarlanmış değerlendirme araçları ve yöntemleri kullanmak önemlidir. Çevrimiçi eğitim platformlarının bazılarında, öğretmenlerin kullanabileceği kapsamlı ve esnek ölçme araçları ve değerlendirme altyapıları bulunmayabilir. Bu nedenle, öğrenci performansını etkili bir şekilde değerlendirmek için uygun araçları seçmek ve kullanmak gerekmektedir (Eret ve Ok, 2014; Guangul, 2020).

Bu sorunlar, çevrimiçi eğitimde ölçme ve değerlendirme süreçlerinin dikkatlice planlanmasını, öğretmenlerin uygun stratejiler ve yöntemler kullanmasını ve teknik sorunların önceden düşünülerek gerekli önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Çevrimiçi değerlendirmelerin doğruluğu, güvenilirliği ve adil bir şekilde yürütülmesi, öğrenci başarısının objektif bir şekilde değerlendirilmesi için önemlidir.

Sonuç olarak, çevrimiçi ve hibrit eğitimde ölçme ve değerlendirme, öğrenci başarısını izlemek, öğrenci performansını anlamak ve eğitim programlarını iyileştirmek için kritik bir rol oynamaktadır. Çevrimiçi öğrenme, öğrenci başarısının izlenmesi ve değerlendirilmesi açısından geleneksel yöntemlerden daha fazla veri toplamasını

sağlamaktadır. Bu veriler, eğitim kurumlarının öğrenci başarısını anlamak, eğitim programlarını iyileştirmek ve eğitim kalitesini artırmak için önemli bir kaynak haline gelmektedir. Ancak, çevrimiçi ölçme ve değerlendirme sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için adil ve güvenilir olmak veya öğrenci mahremiyetine özen göstermek gibi pek çok hususun dikkate alınması gerekmektedir. Çevrimiçi ve hibrit eğitimde ölçme ve değerlendirme, öğrencilere geribildirim sağlama ve onların öğrenme süreçlerini destekleme açısından dikkatli bir şekilde planlanmalıdır.

4.2. Dijital Okuryazarlık ve Teknolojik Yeterlik

Dijital okuryazarlık, modern teknolojileri ve dijital medyayı anlama, kullanma ve değerlendirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Lee, 2014). Bu kavram, bireylerin dijital ortamlarda etkili bir şekilde iletişim kurabilmeleri, bilgiyi araştırıp değerlendirebilmeleri ve teknolojileri verimli bir şekilde kullanabilmelerini içermektedir. Dijital okuryazarlık, günümüzde giderek artan dijitalleşme ve internetin yaygın kullanımı nedeniyle hayatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada, dijital okuryazarlık, aşağıdaki temel yetenekleri içermektedir (Greene vd., 2014; Moon ve Bai, 2020; Tomczyk, 2020).

Bilgi Araştırma ve Değerlendirme: Dijital okuryazarlık, internetteki bilgiyi araştırmak, kaynakları değerlendirmek, doğru, güvenilir ve uygun bilgilere ulaşmak için kritik düşünme ve bilgi okuryazarlığı becerilerini içermektedir.

Dijital İletişim: Dijital ortamlarda etkili bir şekilde iletişim kurma yeteneği, dijital okuryazarlığın önemli bir parçasıdır. E-posta, sosyal medya, anlık mesajlaşma gibi dijital iletişim araçlarıyla etkili bir şekilde iletişim kurabilme ve dijital etiketi anlayabilmek önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital Araçların Kullanımı: Dijital cihazları ve yazılımları etkili bir şekilde kullanabilme becerisi, dijital okuryazarlıkta temel bir unsurdur. Ofis programları, eğitim yazılımları, çevrimiçi araçlar ve uygulamalar gibi dijital araçları kullanmak, günlük yaşamda ve iş hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

Güvenlik ve Gizlilik Bilinci: Dijital okuryazarlık, dijital ortamlarda güvenliği ve gizliliği koruma becerisini içerir. Şifre yönetimi, güvenli bağlantılar, kimlik hırsızlığından korunma ve diğer dijital güvenlik konularına dikkat etmek gerekmektedir.

Dijital Yaratıcılık ve İfade: Dijital okuryazarlık, bireylerin dijital platformlarda yaratıcı içerikler oluşturabilme ve ifade edebilme yeteneğini kapsamaktadır. Fotoğraf ve video düzenleme, dijital sanat, blog yazma ve diğer dijital yaratıcılık alanlarında yetenek geliştirmek dijital okuryazarlığın önemli bir parçasıdır.

Dijital okuryazarlık, modern toplumda iş hayatından eğitime, kişisel yaşamdan bilgiye erişime kadar pek çok alanda hayati bir öneme sahiptir. İnternetin ve dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte, dijital okuryazarlığın önemi daha da artmaktadır. Bireylerin dijital dünyada bilinçli ve etkili bir şekilde hareket edebilmeleri için dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeleri kaçınılmazdır.

Dijital okuryazarlık, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi çevrimiçi ve hibrit eğitimde de son derece önemlidir ve eğitim sürecinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi için vazgeçilmez bir gerekliliktir (Yustika ve Iswati, 2020). Öncelikle, dijital okuryazarlık, öğrencilerin çevrimiçi eğitim platformlarına erişimini ve aktif katılımını kolaylaştırmaktadır. İnternet ve dijital araçlar sayesinde öğrenciler, coğrafi ve zaman kısıtlamalarından bağımsız olarak eğitim olanaklarına erişebilmektedir. Çevrimiçi eğitim, öğrencilere internet üzerindeki bilgileri araştırma, değerlendirme ve güvenilir kaynakları seçme becerisi kazandırmaktadır. Bir diğer deyişle, dijital okuryazarlık, öğrencilerin bilgi

kirliliği ve yanlış bilgilere maruz kalma riskini azaltırken, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, çevrimiçi eğitimde, öğrenciler ve öğretmenler arasındaki iletişim ve iş birliği dijital ortamlarda gerçekleşmektedir. Dijital okuryazarlık, öğrencilerin etkili ve etkileşimli dijital iletişim kurmalarını ve dijital iş birliği araçlarını etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamaktadır. Dijital okuryazarlık, öğrencilere dijital içerikler oluşturma ve etkileşimli öğrenme deneyimleri yaşama fırsatı sunmaktadır. Örneğin, öğrenciler, çevrimiçi araçlarla projeler oluşturabilir, dijital sanat eserleri yaratabilir ve dijital platformlarda etkileşimli öğrenme materyalleriyle etkileşime geçebilirler. Son olarak, çevrimiçi eğitim, öğrencilere teknoloji kullanma becerileri kazandırmaktadır. Dijital okuryazarlık, öğrencilerin dijital cihazları, yazılımları ve uygulamaları etkin bir şekilde kullanmalarına yardımcı olmaktadır. Dijital okuryazarlık, öğrencilere çevrimiçi öğrenme içeriklerine ve kaynaklara ulaşma konusunda bağımsızlık kazandırmaktadır. Bu durum, öğrencilere kendi öğrenme süreçlerini daha fazla kontrol etme ve kişiselleştirme imkânı tanımaktadır.

Teknolojik yeterlik ise, bireylerin modern teknolojileri anlama, kullanma ve etkin bir şekilde yönetme yeteneğidir (Herro vd., 2021). Bu kavram, teknolojiyle günlük yaşamda etkili bir şekilde başa çıkabilme becerisi ve teknolojiyi verimli bir şekilde kullanma kabiliyetini kapsamaktadır. Teknolojik yeterlik, günümüzde hızla dijitalleşen dünyada hayati bir öneme sahiptir.

Teknolojik yeterlik, birden fazla unsuru barındıran çok yönlü bir kavramdır. Birincisi, teknolojik yeterlik, bireylerin temel bilgisayar ve dijital cihazları kullanma becerilerini içermektedir. Bu beceriler, bilgisayar işletim sistemleri, internet tarayıcıları, metin düzenleme, e-posta kullanma, dosya yönetimi ve benzeri temel teknoloji becerilerini kapsamaktadır. Teknolojik yeterliğin bir diğer vazgeçilmez unsuru da dijital okuryazarlıktır. Teknolojik yeterlik, bireylerin dijital ortamlarda bilgi araştırma, değerlendirme, iletişim kurma ve içerik oluşturma becerilerini geliştirmesi anlamına gelmektedir. Dijital okuryazarlık, doğru ve güvenilir bilgilere ulaşma, bilgi kirliliğini azaltma ve dijital etiket gibi konularda bilinçli olmayı mümkün kılmaktadır. Teknolojik yeterlik, bireylerin teknolojiyi günlük yaşamda verimli bir şekilde kullanma yeteneğini de içermektedir. Bir diğer deyişle, teknolojik sorunları çözme yeteneği teknolojik yeterliğin bir diğer yönü olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozeman ve Spuck, 1991; Selwyn ve Husen, 2010).

Çevrimiçi eğitimde öğrenciler için teknolojik yeterlik, başarılı bir öğrenme deneyimi için son derece önemli bir faktördür. Teknolojik yeterliğe sahip olan öğrenciler, çevrimiçi eğitim platformlarını etkin bir şekilde kullanabilmekte, dijital araçları verimli bir şekilde yönetebilmekte ve dijital ortamlarda başarılı bir şekilde iletişim kurabilmektedir. Teknolojik yeterlik kavramını çevrimiçi ve hibrit eğitim sürecinde ele aldığımızda, teknolojik yeterlik ilk olarak öğrencilere çevrimiçi eğitim platformlarına erişim sağlamak ve derslere aktif bir şekilde katılmak için gerekli becerileri kazandırmaktadır. Teknolojik yeterliğe sahip öğrenciler, dijital cihazları etkin bir şekilde kullanabilmekte, internet bağlantılarının yönetebilmekte, derslere düzenli ve kesintisiz bir şekilde katılabilmekte, çevrimiçi ders materyallerini daha kolay yönetebilmektedir. Dijital içerikleri indirme, kaydetme, düzenleme ve paylaşma becerileri, öğrencilerin ders içerikleriyle daha etkin bir şekilde çalışmalarına yardımcı olmaktadır. Kısacası, teknolojik yeterlik, öğrencilerin dijital araçları etkin bir şekilde kullanmasına olanak tanımaktadır.

Teknolojik yeterlik, eğitim veren ders sorumlularının da çevrimiçi eğitim süreçlerini başarılı bir şekilde yürütmeleri için önemli bir faktördür. Çevrimiçi ve hibrit eğitim, eğitimcilerin geleneksel sınıf ortamlarından farklı becerilere ve bilgi birikimine sahip olmalarını gerektirmektedir. Çevrimiçi ve hibrit eğitimde öğretmenlerin,

öğrencilerle etkili bir şekilde iletişim kurabilmeleri ve etkileşimde bulunabilmeleri gerekmektedir. Eğitimciler açısından teknolojik yeterlik, e-posta, mesajlaşma, forumlar ve diğer çevrimiçi platformlar aracılığıyla etkili iletişim kurma ve öğrencilerle etkileşime geçme becerisini ifade etmektedir. Ayrıca, çevrimiçi eğitimde öğretmenlerin ders içeriği oluşturabilmeleri ve materyalleri dijital olarak öğrencilere sunabilmeleri gerekmektedir. Bu yönüyle teknolojik yeterlik, video, ses, metin ve interaktif materyalleri hazırlamak için gerekli araçları ve becerileri içermektedir. Bunun yanı sıra, çevrimiçi ve hibrit eğitim süreçlerinde, öğretmenlerin eğitim amaçlarına ve öğrenci ihtiyaçlarına uygun çevrimiçi araçları ve platformları seçmeleri ve etkili bir şekilde kullanabilmeleri önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Video konferans uygulamaları, sanal sınıf ortamları, e-öğrenme platformları gibi teknolojik araçlar, öğretmenlerin çevrimiçi eğitimi etkili bir şekilde yönetmelerine yardımcı olmaktadır. Dahası, teknolojik yeterlik, eğitimcilerle öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına ve öğrenme stillerine göre çevrimiçi dersleri düzenleme ve farklılaştırmayı sağlama noktasında kolaylık sağlamaktadır. Öğrencilere uygun materyalleri sunma ve farklı seviyelerdeki öğrencilere özelleştirilmiş rehberlik yapma becerisi, etkili bir çevrimiçi ve hibrit eğitim süreci için vazgeçilmezdir. Son olarak, çevrimiçi ve hibrit eğitimde teknolojik yeterlik, karşılaşılan teknik sorunları çözme ve öğrencilere teknik destek sağlama becerisini içermektedir. Bu yeterlik sayesinde öğretmenler, çevrimiçi eğitim sürecinde ortaya çıkabilecek sorunları önceden görerek gerekli önlemleri alabilmekte ve herhangi bir sorun ortaya çıktığında öğrencilere daha hızlı ve etkili bir şekilde çözüm sunabilmektedir (Tambunan, 2014; Yıldız, 2020; Masry-Herzalah ve Dor-Haim, 2022).

Görüldüğü gibi, dijital okuryazarlık ve teknolojik yeterlik birbiriyle iç içe geçmiş iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte hem dijital okuryazarlık hem teknolojik yeterlik hem eğitimciler hem öğrenciler için yansımaları olan çok yönlü bir olgudur. Bu nedenle, çevrimiçi ve hibrit eğitimin verimli bir şekilde yürütülebilmesi için hem eğitimcilerin hem öğrencilerin dijital okuryazarlık ve teknolojik yeterlik konusunda kendini geliştirmesi önemli görülmektedir.

4.3. Çevrimiçi ve Hibrit Eğitimde Öğrencinin İyi Oluş Hali

Yükseköğretimde dijitalleşme ile beraber geleneksel sınıf ortamlarının da dönüşmesi öğrencilerin duygusal, psikolojik ve sosyal açıdan desteklendikleri sosyal ortamın da değiştiği anlamına gelmektedir. Dijitalleşme ile sanal sınıfların, yüz yüze eğitimde gerçekleşen sosyal ortamlardaki duygu gelişimini de desteklemek için yeterli olup olmamasına yönelik dikkatleri çekmiştir. Öğrencilerin bu dijitalleşme sürecinde psikolojik, duygusal ve sosyal açıdan da olumlu gelişimlerini sürdürmeleri de önemli görülmektedir. En genel tabiriyle bu bütünsel durumu tanımlayan 'iyi oluş hali' kavramı ise, bireyin sosyal, duygusal ve psikolojik açıdan olumlu bir durumda olması anlamına gelmektedir. Psikolojik iyi oluş kavramının mimarı Ryff (1989), geliştirdiği modelinde psikolojik iyi oluşu altı temel boyut ile tanımlamıştır (Ryff ve Singer, 2006). Psikolojik iyi oluşu ifade eden bu altı boyut; (1) Kendini kabul etme, (2) insanlarla olumlu ilişkiler, (3) Özerklik (4) Çevresel hakimiyet/ustalık (5) Kişisel gelişim ve (6) Yaşam amacı belirleme'dir. Bireyin iyi oluşunu tanımlayan bu boyutlar, yüz yüze geleneksel sınıflarda pekiştirilmesi mümkün görünen özellikler iken çevrimiçi öğrenme ve sanal sınıflarda öğrencilerin iyi oluşlarını ortaya koyacak bulgular önemli görülmektedir. Zira üniversite öğrencileri, üniversitede sadece akademik eğitim almamakta aynı zamanda üniversitenin yarattığı sosyal ortam, öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarının doyumuna ve öznel iyi oluşa da hizmet etmektedir.

Öznel iyi oluş, 'Mutluluk Araştırmalarının Babası' olarak bilinen Amerikalı psikolog Ed Diener tarafından yapılan araştırmalar sonucunda geliştirilen bir kavramdır.

Aslında ilk öznel iyi oluş ölçümleri Fordyce (1988) tarafından yapılmıştır. Diener mutluluğu haz veren bileşenlerden daha öteye taşıyıp bilişsel bir bileşen de eklemiş ve öznel iyi oluşun bilişsel olarak algılanan yaşamsal doyumdan da etkilendiğini tespit etmiştir. Dahası yaptıkları araştırmalarla öznel iyi oluşun yapısını ve süreçlerini ölçümlemişlerdir (Larsen ve Eid, 2008). Diener'in geliştirdiği öznel iyi oluşun yapısı duygusal iyi oluş, psikolojik iyi oluş ve sosyal iyi oluş bileşenlerinden oluşmaktadır (Negovan, 2010). Duygusal iyi oluş, bireyin yaşamında neşe, coşku, heyecan, sevinç, mutluluk gibi pozitif duyguları deneyimlemesidir. Psikolojik iyi oluş, bireyin kendi varlığını yani kendi yeteneklerini, kendi hayatını, kendisiyle olan ilişkisini olumlu bir bakış açısıyla değerlendiriyor olmasıdır. Başka bir deyişle öz değerlendirmesini pozitif yapıyor olmasıdır. Sosyal iyi oluş ise bireylerin sosyal ilişkilerdeki memnuniyet düzeyini ifade eder. Sağlam ve destekleyici sosyal bağlantılara sahip olmak, aile, arkadaşlar, toplum ve iş ortamında olumlu etkileşimler yaşamak bu kavramın temelini oluşturur. Sosyal iyi oluş, diğer insanlarla bağlantı kurma, empati gösterme ve sosyal desteğe erişim gibi faktörler tarafından da etkilenir.

Yükseköğretimde dijitalleşme ile birçok avantajı olan çevrimiçi dersler yararlarının yanı sıra öğrencilerin iyi oluşlarına katkı sağlayan sosyal ortamlardan öğrencileri uzaklaştırmaktadır. Bireysel iyi oluşlarını besledikleri sosyal ortam ile sağlayan bireylerin bu durumdan ne derecede etkilendiği önemlidir. Araştırmalar da göstermektedir ki algılanan sosyal destek bireylerin iyi oluşlarını olumlu yönde etkilemekte, çevrimiçi öğrenmelerde bu süreci olumsuz etkilemektedir (Aluh ve Onu, 2020; Saltzman vd., 2020). Covid-19 pandemi sürecinin yarattığı şok ve stresle hayatımıza entegre olan çevrimiçi dersler ve dijitallik her ne kadar psikolojik, sosyal ve duygusal iyi oluşu olumsuz yönde etkilediyse de (Eva vd., 2020; Hassan vd., 2021; Rutkowska vd., 2021; Huang ve Zhang, 2022) günümüz koşullarında pandeminin yarattığı stresin olmaması ve hibrit uygulama alternatifi ile çevrimiçi dersleri öğrenciler için cazip hale getirmektedir. Öğrenciler yüz yüze eğitim sürecinde sosyalleşebilmekte, ihtiyaç duyduğu dersleri de üniversitenin uygun gördüğü koşullarda çevrimiçi alabilmektedir. Bu da öğrencilerin kendilerine istedikleri zamanı ayırmaları açısından yarattığı doyum nedeniyle de iyi oluşlarına olumlu anlamda etki etmektedir.

5. Türk Yükseköğretim Sisteminde Dijital Dönüşümün Görünümü

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler ile çevrimiçi ve hibrit eğitim gerek örgün gerek yaygın eğitim süreçlerinde popülerliğini arttırmaktadır. 2019 küresel dijitalleşme raporuna göre, tüm dünyada internet kullananların sayısı bir yılda %9'luk bir artış göstererek 2019 yılında 4.39 milyar kişiye ulaşırken Türkiye'de internet kullanım oranı %72 olarak gerçekleşmiştir (Kemp, 2019). İnsanların internete erişimini kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak adına altyapının güçlendirilmesi için yapılan yatırımların ivme kazanması ve dolayısıyla hayatın her alanında internet kullanımının artması sonucunda, Türk yükseköğretim sistemi de bu eğilimden etkilenmiş ve çağı yakalamak amacıyla dijital dönüşümü başlatmıştır (Ataş ve Gündüz, 2020).

Türkiye'de eğitim ve öğretimde dijital dönüşümün resmi olarak 2016'da gündeme gelmesi, özellikle yükseköğretimde bu konunun daha spesifik bir çerçevede ele alınması önemli bir gelişmedir (Nuroğlu ve Nuroğlu, 2018). Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) 2019 yılında dijital dönüşümü ana hedeflerinden biri olarak belirlemesi, Türk yükseköğretim sisteminde dijitalleşme sürecine özel bir vurgu yapılmasını sağlamıştır. "Dijitalleşen YÖK" sloganıyla lanse edilen dijital dönüşüm projesi çerçevesinde, pilot üniversitelerin müfredatlarına 2018-2019 Bahar döneminde "Dijital Okur-Yazarlık" dersi dahil edilmiştir. Bu ders kapsamında, pilot üniversitelerdeki yaklaşık 40 bin öğrenciye, internet teknolojileri, taşınabilir teknolojiler, sosyal ağlar, teknoloji, toplum ve insan,

bilişim etiği, teknoloji ve hayat boyu öğrenme, bulut bilişim, geleceğin teknolojileri gibi konularda eğitimler verilmesi amaçlanmıştır. Yükseköğretim kurumlarındaki ders anlatım süreçlerinin de dijital dönüşüm kapsamında yapılandırılması için bir pilot uygulama planlanmış ve bu pilot uygulama için 2019'da Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi, Iğdır Üniversitesi, Munzur Üniversitesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Siirt Üniversitesi, Şırnak Üniversitesi ve Bingöl Üniversitesi belirlenirken aynı yıl pilot uygulamanın kapsamı genişletilerek Ardahan Üniversitesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Hakkâri Üniversitesi, Batman Üniversitesi, Gümüşhane Üniversitesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi de sürece dahil edilmiştir (YÖK, 2019). Bu doğrultuda, Türk yükseköğretim sisteminin dijital dönüşüm sürecinin başarıyla sürdürmesi ve tamamlaması için amaçlanan hedeflerden birkaçı şöyledir:

- Öğrenme Yönetim Sistemi (LMS) ağının kurulması yoluyla hem öğretim üyelerinin hem öğrencilerin interaktif bir şekilde iletişim kurmasını sağlayarak derslerin sanal ortamda da etkili bir şekilde yürütülmesi,
- Bütün üniversitelerde uluslararası standartları dikkate alarak açık akademik arşiv kurulması,
- Üniversite arşivlerinin Avrupa Açık Erişim yapısı ile uyumlu hale getirilmesi,
- Akademisyenlerin araştırmacı numarası (ORCID) kullanmalarının yaygın hale getirilmesi,
- Açık eğitim kaynaklarının oluşturulması,
- Makale ve çeşitli materyallerle zenginleştirilmiş dijital ders içeriklerinin hazırlanması.

Dijital dönüşüm projesi ile birlikte çevrimiçi ve hibrit eğitim yükseköğretimin gündemine girerken, Covid-19 pandemisiyle birlikte bu eğitim yöntemi bir tercih olmaktan öteye giderek bir zorunluluk halini almıştır. Ülkemizde Covid-19 pandemisinin etkisiyle 2019-2020 Bahar döneminde üniversiteler çevrimiçi ve hibrit eğitimi harmanlayarak uzaktan eğitime geçmiştir. Bu doğrultuda, uzaktan eğitim yürütmek için gerekli alt yapısı olmayan veya söz konusu altyapısı yetersiz olan üniversiteler alt yapı çalışmalarını yürüterek uzaktan eğitim platformlarının kullanılmasıyla canlı ders yapabileme kapasitesine ulaşmıştır. Bu nedenle, Covid-19 pandemisinin ülkemizde üniversitelerin eğitim teknolojilerine adaptasyonu ve entegrasyonunu hızlandırdığı ifade edilmektedir (Şahin, 2021).

YÖK (2020b) tarafından yayınlanan verilere göre, Covid-19 pandemisiyle birlikte ülkemizdeki üniversitelerin çoğu hızlı bir şekilde uzaktan öğretime geçiş yapmıştır. 189 üniversiteden 121'i (%64'ü), YÖK'ün Covid-19 pandemisi nedeniyle üniversitelerde eğitime ara vermesinden bir hafta sonra 23 Mart 2020'de, 41'i (%21,6'sı) 30 Mart 2020'de, 25'i ise (%13,2'si) 6 Nisan 2020'de uzaktan öğretim uygulamalarına başlamıştır. İlk bir ay içerisinde üniversitelerin %99,2'si teorik dersleri, %89'u ise uygulamalı derslerin teorik kısımlarını çevrimiçi uzaktan eğitim yöntemiyle vermeye başlamıştır.

YÖK'ün 18 Şubat 2021'de uzaktan eğitim çalışmalarına yönelik olarak yayınladığı rapora göre, öğrencilerin %83'ü ve öğretim elemanlarının %97'si uzaktan eğitime erişimi sağlayan elektronik cihazlara sahip olduğunu, öğretim elemanlarının %89,6'sı ve öğrencilerin %97'si internet erişimlerinin yeterli olduğunu belirtmiştir (YÖK, 2021). TÜİK (2020) verileri ise Türkiye'de eğitim görmekte olan öğrencilerin %90,7'sinin internet erişimine sahip olduğunu göstermektedir. Bu veriler doğrultusunda, Türkiye'de uzaktan

eğitimin yürütülmesi için gerekli olan alt yapının yükseköğretim sisteminde %90 oranında yeterli olduğunu söylemek mümkündür.

Görüldüğü gibi, çevrimiçi ve hibrit eğitim 2016 yılında yükseköğretim sisteminin gündemine girmişken Covid-19 pandemisi yükseköğretimde dijitalleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu noktada, Türk yükseköğretim sisteminin gerekli alt yapı çalışmalarını yürüterek hızlı ve çevik bir şekilde sürece entegre olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bununla birlikte, yükseköğretimde çevrimiçi ve hibrit eğitimde şahit olunan nicel gelişmelerin her zaman nitel gelişmelerde karşılığını bulup bulmadığı ise irdelenmesi gereken bir konudur. Bir diğer deyişle, teknik alt yapı ve ders içerikleri gibi konularda yaşanan olumlu gelişmelere karşın öğrenci ve eğitimcilerin motivasyonu veya teknolojik yeterliği gibi hususlarda yaşanan aksamalar çevrimiçi ve hibrit eğitim sürecinin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesini sekteye uğratabilmektedir.

5.1. Yükseköğretimde Çevrimiçi ve Hibrit Eğitim Sürecinin Pandemi Öncesi ve Sonrası Dönemi

Pandemi öncesi dönemde eğitimin dijitalleşmesi yükseköğretimin gündemi olsa da çevrimiçi ve hibrit eğitim, günümüzde olduğu kadar yaygın bir şekilde tercih edilmiyordu. Ancak, internetin yaygınlaşması ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte bazı üniversiteler dijital araçları ve çevrimiçi platformları eğitim süreçlerine entegre etmeye başlamış ve Covid-19 pandemisi döneminde ivme kazanan bu eğilim pandemi sonrasında da artarak devam etmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, yükseköğretimde çevrimiçi ve hibrit eğitim süreçlerinin pandemi öncesi ve sonrası dönemleri konu ile ilgili çalışmalar bağlamında değerlendirilmiştir.

5.1.1. Yükseköğretimde Çevrimiçi ve Hibrit Eğitim ile ilgili Pandemi Öncesi Çalışmalar

Yükseköğretimde pandemi öncesi çevrimiçi eğitim, özellikle açık öğretim ve uzaktan eğitim programları kapsamında yürütülüyordu. Bazı üniversiteler, çevrimiçi dersler veya kısmi çevrimiçi eğitim seçenekleri sunmaktaydı. Ancak çevrimiçi eğitim, geleneksel yüz yüze eğitimin yanında nadiren başvurulan bir alternatif olarak değerlendirilmekte ve yaygın olarak kullanılmamaktaydı. Teknolojinin -pandemi öncesi- sınırlılıkları nedeniyle çevrimiçi eğitim daha çok yazılı veya görsel materyallerle sınırlı kalmakta, kullanılan çevrimiçi platformlar öğrenci-öğretmen etkileşimine günümüzdeki gelişen platformlar kadar izin vermemekteydi. Benzer şekilde, hibrit eğitim de günümüzdeki kadar yaygın kullanımı olan bir uygulama değildi.

Pandemi öncesi dönemde yükseköğretimde çevrimiçi ve hibrit eğitim ile ilgili çalışmalara bakıldığında, Kör'ün (2013) uzaktan eğitim ile örgün eğitimi kırıkale ve Hitit Üniversitelerini ölçüt olarak çok yönlü karşılaştırması dikkat çekmektedir. Bu çalışmada uzaktan veya çevrimiçi eğitimin hangi koşullarda tercih edildiği, yararları ve sınırlılıkları üzerinde durulmuş, uzaktan eğitim alan öğrenciler ile örgün eğitim alan öğrenciler arasındaki demografik farklılıklara değinilmiştir. Araştırmanın sonucunda, örgün eğitim, yani yüz yüze eğitim alan öğrencilerin öğrenme motivasyonlarının daha yüksek olduğu, iletişim seviyelerinin ve teknoloji kullanım becerilerinin daha iyi olduğu, kişisel gelişim seviyelerinin yine daha yüksek olduğu tespit edilirken uzaktan/çevrimiçi eğitim yoluyla eğitim alan öğrencilerin örgün eğitime katılanlara nispeten akademik başarılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tonbuloğlu'nun (2017) araştırmasında ise, uzaktan eğitim programlarında verilen eğitimin niteliği paydaşların görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, uzaktan eğitimini devam ettiren öğrencilerin üst düzey becerilerinin gelişmesine katkı sağlanamadığı, ders içeriğinin ve

materyallerinin uzaktan öğrenmede yeteri kadar nitelikli geliştirilmediği, çevrimiçi öğrenmede ölçme-değerlendirmenin zayıf olduğu ve sistemin bilgi hırsızlığına oldukça açık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, araştırmada uzaktan eğitim konusunda sürecin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi adına YÖK'ün önemli bir sorumluluğu olduğunun altı çizilmiştir.

Yalçın Tepe ve Adıgüzel (2017) ise yükseköğretimde teknoloji ile değişim sürecini konu aldıkları araştırmalarında, dijitalleşmenin hız kazandığı son zamanlarda üniversitelerin uzaktan eğitim tabanlı uygulamalara nasıl geçeceklerini irdelemiş, öğretim elemanı becerilerinin ve e-tabanlı öğretim araçlarının geliştirilmesi, eğitimde teknolojiye ulaşım konusundaki fırsat eşitliği, uygulamaya dönük derslerde uzaktan eğitimin yarattığı sınırlılıkları değerlendirmiştir. Araştırmadan elde edilen ana sonuç ise, uzaktan eğitime artan taleple öğrenci sayısı çoğalırken öğrenci niteliğinin gerileyeceği, üstelik öğretim elemanlarının da iş yükünün artacağı ve bütünde eğitimin kalitesinde düşme gerçekleşeceği yönünde olmuştur. İzmirli ve diğerleri (2019) de yaptıkları araştırmada, lisansüstü eğitimde çevrimiçi/uzaktan öğrenme hakkında uzman görüşlerine başvurmuş, lisansüstü eğitimde çevrimiçi öğretimin tek başına yeterli olmadığı ve eğitimin harmanlanmış öğretim diye vurguladıkları yüz yüze ve çevrimiçi şekilde birlikte devam etmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. İzmirli ve diğerlerinin harmanlanmış öğretim diye vurguladıkları olgu ise, literatürde hibrit öğrenme olarak adlandırılan uygulamadır.

Dinçer'in (2016) 'Post Modern Çağda Hibrit Üniversite Modeli ve Türkiye'de Uygulanabilirliği' adlı araştırmasında pandemi öncesinde hibrit öğrenme modeline rastlanmaktadır. Bu çalışmada, hibrit üniversite kavramının Türkiye'de yeni konuşuluyor olmasına karşın dünyada pek çok ülkede kullanılan melez bir öğretim modeli olduğu vurgulanmıştır. Bu konuda Anadolu Üniversitesi'nin Açıköğretim Fakültesi uygulamasından bahsedilerek Türkiye için hibrit modelin uygulanabilirliği tartışılmış, hibrit öğrenme modeli olarak yeni bir model tasarımı ortaya konulmuştur. Bu model bağlantıcı öğrenme kuramı çerçevesinde tasarlanmış, bu kapsamda üniversite-özel öğretim kurumu ve iş dünyası arasındaki ağ ile hibrit eğitimin mümkün olduğu vurgulanmıştır.

5.1.2. Yükseköğretimde Çevrimiçi ve Hibrit Eğitim ile ilgili Pandemi Sonrası Çalışmalar

Covid-19 salgını öncesinde yükseköğretimde çevrimiçi ve hibrit eğitim ile ilgili yapılan araştırmalar sorgulandığında, uzaktan eğitim ile ilgili çalışmalar olsa da konu ile ilgili oldukça sınırlı araştırma olduğu tespit edilmiştir. Pandemi sonrasında Mart 2020 ve günümüz (2023) sınırlaması ile yapılan taramada ise çevrimiçi ve hibrit eğitimi ölçüt alan oldukça fazla araştırmaya rastlanmıştır (Aksoya vd., 2022; Çolakoğlu & Yalçın, 2022; Hotar vd., 2021; Kabasakal vd., 2022; Karadağ vd., 2021; Koç Akran, 2021; Nursen, 2021; Şahin, 2020; Telli & Altun, 2023; Yurdakal & Susar Kırmızı, 2021). Hotar ve arkadaşlarının (2021), Covid-19 pandemi sürecinde acil olarak uzaktan eğitime geçilmesi ile birlikte sürecin etkililiğini öğretim elemanları ve öğrenci görüşlerini de kıyaslayarak analiz eden araştırmaya, 5504 üniversite öğrencisi ve 453 öğretim elemanı katılmıştır. Araştırmada, öğretim modeli tercihleri (yüz yüze, çevrimiçi ve hibrit), çevrimiçi derse katılım tercihlerinin ne olacağı ve uzaktan eğitim memnuniyetleri sorgulanmıştır. Araştırmanın sonucunda ise öğrencilerin dersin etkililiği açısından yüz yüze eğitimi tercih ederken öğretim elemanlarının çevrimiçi ve hibrit eğitimi tercih ettikleri ve yine öğretim elemanlarının uzaktan eğitimden öğrencilere nispeten daha memnun oldukları bulgusu ortaya çıkmıştır.

Yurdakal ve Susar Kırmızı (2021) ise pandemi ile birlikte uzaktan eğitime geçilen süreçte, öğretmen adaylarının konu ile ilgili görüşlerini analiz ettikleri bir çalışma yürütmüştür. Öğretmen adayları uzaktan eğitimde, kaydedilen derslerin tekrar tekrar izlenilmesinin önemli bir avantaj olduğunu vurgulamış, esnek mekân ve zaman avantajının da zamanı yönetme açısından oldukça etkili olduğunu belirtmiştir. Buna karşın, öğretmenlik becerilerinin çevrimiçi öğrenmeyle geliştirilmesinin mümkün olmadığını dile getirirken, hibrit öğrenmenin ne olduğunu bilip bilmediklerine yönelik soruda da hibrit öğrenmeyle ilgili bir duyularının olduğunu fakat içeriğini bilmediklerini açıklamışlardır. Koç Akran (2021) da benzer şekilde öğretmen adaylarının hibrit eğitim kavramına ilişkin algılarını incelediği araştırmada, hibrit eğitim sayesinde barınma, ulaşım, yeme-içme, kırtasiye, araç-gereç ve birçok farklı kalemdeki giderlerin hibrit eğitimdeki çevrimiçi olanaklarla yarı yarıya indiğini belirtmiştir. Dahası hibrit eğitimin bilgiye ulaşma konusunda öğrencilere mekân ve zaman sınırlılığından bağımsız bir olanak sunduğu, ayrıca bu sistemin öğretimsel çeşitlilik sağladığı ve teknolojik anlamda da becerilerin geliştirilmesi için teşvik edici olduğu vurgulanmıştır.

Dağlar (2023) yaptığı araştırmada, Covid-19 pandemi sürecinin uzaktan eğitim yöntemlerine etkisini ve bu konuda alanda yapılan araştırmalardaki değişimi tartışmıştır. Araştırmada, internetin yaygınlaşması ve mobil teknolojilerin gelişimiyle öğrencilerin mobil uygulamalar aracılığıyla da öğrenme faaliyetlerini gerçekleştirdiklerine değinilmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin yapay zekâ, sanal gerçeklik, açık öğretim programları, çevrimiçi dersler gibi uygulamalar ile de uzaktan eğitim alanındaki kullanımı hızla artırdığı belirtilmiştir. Türkiye’de uzaktan eğitimin gelişimine değinilmiş, uzaktan eğitimin gelişim evreleri; (i) bilgisayar tabanlı öğretim, (ii) online öğretim, (iii) elektronik öğretim ve (iv) uzaktan öğretim olmak üzere dört dönemde gelişen bir süreç yaşandığı anlatılmıştır. Geline nokta, uzaktan çevrimiçi öğrenmenin artık bir tercihten ziyade ihtiyaç olduğu vurgulanmış, çevrimiçi öğrenmenin kalıcılığının ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Salar ve arkadaşlarının (2023) pandemi sonrasında öğretim elemanlarının eğitimde dijital dönüşüme ilişkin görüşlerini inceledikleri araştırmada, 329 öğretim elemanının görüşüne başvurularak yükseköğretimdeki dijitalleşme belirlenen ölçütler bağlamında değerlendirilmiştir. Bu ölçütler, öğretim elemanlarının eğitimde dijital dönüşüm algıları, öğretim elemanlarının dijital eğitim-öğretime ilişkin kuramsal ve teknik yeterlik algıları, üniversitenin yazılım-donanım ve internet altyapısı ile destek hizmetleri konusundaki yeterlikleri olarak belirlenmiştir. Araştırmanın sonucunda öğretim elemanlarının dijitalleşmeye olumlu yaklaştıkları, dijitalleşmeden kasıtlarının uzaktan eğitim olduğu, uzaktan eğitim verirken de gerek uzaktan öğretim yöntemleri gerekse dijital ders materyali hazırlama konusunda kendilerini yeterli hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğretim elemanlarının dijital becerilerinin güçlü olduğu ortaya çıksa da araştırmada bu alandaki çalışmaların geliştirilmesi ve desteklenmesi gerektiği vurgusu da yapılmıştır.

Pandemi öncesi ve sonrası dönemde konu ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, pandemi öncesinde ve pandemi süreci başladığında yükseköğretimde dijitalleşmenin araştırmacıların ilgisini çeken konular arasında yer almasına rağmen pandemi sonrası dönemde yükseköğretimde dijitalleşme ve çevrimiçi eğitimle ilgili çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. Bu noktada, pandemi sürecinin yarattığı zorunluluğun yükseköğretimde dijitalleşmenin gelişimi noktasında bir fırsata dönüştüğü, pandeminin bu sürece olumlu yönde ivme kazandırdığını söylemek mümkün görünmektedir.

Sonuç

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan “2023 Eğitim Vizyon Belgesi”nde, eğitimde dijital dönüşüm için bazı hedefler belirlenmiştir. Ulusal Dijital İçerik Arşivi oluşturma, öğretmenleri dijital içerikleri etkin kullanır şekilde yetiştirme, dijital içeriklerden faydalanarak bireysel öğrenme deneyimleri sunma bu hedeflerden sadece birkaçıdır. Yükseköğretim kademesinde ise çevrimiçi ve hibrit eğitim, dijital dönüşüm ile başlayıp Covid-19 pandemisi ile hız kazanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yükseköğretim kademesinde benimsenen bu eğitim yöntemi eğitim platformları ve araçları, ölçme ve değerlendirme, dijital okuryazarlık ve teknolojik yeterlik gibi kavramları içine alan çok yönlü bir kavramdır.

Yükseköğretimde dijital dönüşümün nihai amacı 2023 vizyon hedefi doğrultusunda, küresel çapta rekabet edilebilir bir yapıya ulaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda üniversiteler teknik alt yapı eksikliklerini tamamlamış, çevrimiçi eğitim platformları konusunda gerekli çalışmaları yapmış, öğrencilerin çevrimiçi derslere erişimini sağlayarak eğitimin kesintisiz bir şekilde sürmesi için gerekli önlemleri almıştır. Bununla birlikte, nicel anlamda yaşanan gelişmelerin nitel açıdan karşılığını görmek her zaman mümkün olmamaktadır. Örneğin, dijital ders içeriğinin yetersizliği Türk yükseköğretim sisteminin hedeflediği dijital dönüşümün önündeki en büyük engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, yükseköğretim kademesinde çevrimiçi ve hibrit eğitimin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamak için dijital içerik oluşturmak ve üretmek adına gerekli adımların atılması gerekli görülmektedir.

Bunun yanı sıra, ders veren akademisyenlerin teknolojiyi çevrimiçi ve hibrit eğitim amaçları doğrultusunda kullanma noktasındaki eksikliklerinin belirlenmesi için gerekli çalışmalar yürütülmeli ve söz konusu eksikliklerin giderilerek teknolojik yetkinliğin istenen düzeye gelmesi için gerekli eğitimler verilmelidir. Bu noktada, yükseköğretim sistemi içerisinde yer alan eğitim paydaşlarının ve politika yapıcılarının akademisyenlerin mesleki gelişimine yeterli kaynak, zaman ve çabayı ayırarak teknolojik yeterliğin geliştirilmesinin bireysel bir hedef olmaktan öteye taşınması önemli görülmektedir.

Öneriler

Dijitalleşmenin yükseköğretimdeki rolü, öğrenci deneyimini zenginleştirmek, öğretme ve öğrenmeyi daha etkili hale getirmek ve eğitim kurumlarını daha sürdürülebilir kılmak için önemli bir potansiyele sahiptir. Bu noktada, öğrencilere dijital beceriler kazandırmak ve onları dijital dünyaya hazırlamak amacıyla çeşitli dijital araçlar ve platformlar kullanılabilir. Araştırmalar, interaktif öğrenme yöntemlerinin öğrenci katılımını artırabileceğini ve anlama düzeyini derinleştirebileceğini göstermektedir. Örneğin, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri, tıp veya mühendislik gibi alanlarda öğrencilere pratik deneyimler sunabilir, böylece teorik bilgiyi uygulamaya dönüştürme becerilerini geliştirebilir. Bu bağlamda, eğitim kurumları, öğretmenlere ve öğrencilere yönelik dijital beceri eğitim programları geliştirebilir ve bu programları düzenli olarak güncelleyerek teknolojik gelişmelere ayak uydurabilir.

Dijitalleşmenin bir diğer önemli yönü, öğrenci performansını takip etme ve değerlendirme süreçlerini iyileştirmektir. Yapay zekâ destekli değerlendirme araçları, öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini daha hızlı ve etkili bir şekilde belirleyebilir. Bu, öğrencilere özelleştirilmiş geri bildirimler sağlayarak öğrenme sürecini daha etkili kılabilir. Eğitim kurumları, bu tür teknolojileri benimseyerek öğrenci başarısını daha iyi anlayabilir ve öğretme stratejilerini buna göre uyarlayabilir. Bu noktada, öğretmenlerin ve yöneticilerin bu teknolojilere yönelik eğitim almaları ve bu araçları etkili bir şekilde kullanmaları için desteklenmeleri önemlidir.

Araştırmacılar, eğitimde kullanılan çeşitli dijital araçlar ve teknolojilerin öğrenme süreçlerine etkilerini değerlendirebilir. Özellikle sanal sınıflar, uzaktan eğitim platformları ve online değerlendirme araçları gibi unsurların öğrenci başarısı ve katılımı üzerindeki etkileri üzerine odaklanabilir. Dijitalleşmenin öğrenci deneyimi üzerindeki etkilerini ve öğrenci memnuniyetini ölçmek üzere anketler, mülakatlar ve gözlemler kullanılabilir. Bu çalışmalar, dijitalleşme uygulamalarının öğrenci motivasyonu, etkileşimi ve genel memnuniyet düzeyi üzerindeki etkilerini daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Aksoya, A., Göla, B., Gürsesa, K., Güngörena, Ö. C., Demir, Z. Ve Kaymaka, H. B. (2022). Hibrit Öğrenmede Üniversite Öğrencilerinin Sorgulama Topluluğu Algıları. *ERPA* 2022, 184.
- Aluh, D. O. ve Onu, J. U. (2020). The Need for Psychosocial Support Amid COVID-19 Crises in Nigeria. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 12(5), 557-558.
- Appiah, M. Ve Van Tonder, F. (2018). E-Assessment in Higher Education: A review. *International Journal of Business Management & Economic Research*, 9(6).
- Ataş, H. Ve Gündüz, S. (2019). Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm. *Dijital Dönüşüm Ekonomik ve Toplumsal Boyutuyla*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Babaoğlu, C. Ve Kulaç, O. (2021). Salgın Döneminde Dijitalleşme Politikaları ve Yükseköğretim Sistemine Yansımalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 417-425.
- Bach, S., Haynes, P. Ve Smith, J. L. (2006). *Online Learning and Teaching in Higher Education*. UK: McGraw-Hill Education.
- Baker, M. (2014). *Digital Transformation*. Createspace Independent P.
- Baleni, Z. G. (2015). Online Formative Assessment in Higher Education: Its Pros And Cons. *Electronic Journal of e-Learning*, 13(4), 228-236.
- Balkin, J. M. Ve Sonnevend, J. (2016). The Digital Transformation of Education. In C. Greenhow, J. Sonnevend & C. Agur (Eds.) *Education and Social Media: Toward a Digital Future*, 9-24.
- Baumeister, R. F. Ve Leary, M. R. (1997). Writing Narrative Literature Reviews. *Review of General Psychology*, 1(3), 311-320.
- Benta, D., Bologa, G. Ve Dzitac, I. (2014). E-Learning Platforms in Higher Education. Case Study. *Procedia Computer Science*, 31, 1170-1176.
- Benta, D., Bologa, G., Dzitac, S. Ve Dzitac, I. (2015). University Level Learning and Teaching via E-Learning Platforms. *Procedia Computer Science*, 55, 1366-1373.
- Blier, H. M. (2008). Webbing the Common Good: Virtual Environment, Incarnated Community, and Education for the Reign of God. *Teaching Theology and Religion*, 11, 24-31.
- Bozeman, W. C. Ve Spuck, D. W. (1991). Technological Competence: Training Educational Leaders. *Journal of Research on Computing in Education*, 23(4), 514-529.
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.

- Bradley, V. M. (2021). Learning Management System (LMS) Use with Online Instruction. *International Journal of Technology in Education*, 4(1), 68-92.
- Can, E. (2020). Sanal Sınıf Yönetimi: İlkeler, Uygulamalar ve Öneriler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 251-295.
- Cronin, P., Ryan, F. Ve Coughlan, M. (2008). Undertaking a Literature Review: A Step-by-Step Approach. *British Journal of Nursing*, 17(1), 38-43.
- Dennis, M. (2012). The Impact of MOOCs on Higher Education. *College and University*, 88(2), 24.
- Dinçer, E. (2016). *Post Modern Çağda Hibrit Üniversite Modeli ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*. <https://adnanmenderes.academia.edu/EmreDincer>. [Erişim Tarihi: 18.12.2023]
- Doering, A. (2006). Adventure Learning: Transformative Hybrid Online Educaion. *Distance Education*, 27(2), 197-215.
- El Mansour, B. Ve Mupinga, D. M. (2007). Students’ Positive and Negative Experiences in Hybrid and Online Classes. *College Student Journal*, 41, 242-248.
- Eret, E. ve Ok, A. (2014). Internet Plagiarism in Higher Education: Tendencies, Triggering Factors and Reasons among Teacher Candidates. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 39(8), 1002-1016.
- Eva, N., Parameitha, D. D., Farah, F. A. M. Ve Nurfitriana, F. (2020). Academic Resilience and Subjective Well-Being amongst College Students Using Online Learning During The Covid-19 Pandemic. *KnE Social Sciences*, 2020, 202-214.
- Gamage, K. A., Gamage, A. ve Dehideniya, S. C. (2022). Online and Hybrid Teaching and Learning: Enhance Effective Student Engagement and Experience. *Education Sciences*, 12(10), 651.
- Greene, J. A., Seung, B. Y. Ve Copeland, D. Z. (2014). Measuring Critical Components of Digital Literacy and Their Relationships with Learning. *Computers & Education*, 76, 55-69.
- Guangul, F. M., Suhail, A. H., Khalit, M. I. ve Khidhir, B. A. (2020). Challenges of Remote Assessment in Higher Education in the Context of COVID-19: A Case Study of Middle East College. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 32, 519-535.
- Güllü, O. (2021). *Yükseköğretimde Dijitalleşme*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Hall, S. Ve Villareal, D. (2015). The Hybrid Advantage: Graduate Student Perspectives of Hybrid Education Courses. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 27(1), 69-80.
- Hassan, S. U. N., Algahtani, F. D., Atteya, M. R., Almishaal, A. A., Ahmed, A. A., Obeidat, S. T., ... ve Mohamed, R. F. (2021). The impact of Extended E-Learning on Emotional Well-Being of Students during the COVID-19 Pandemic in Saudi Arabia. *Children*, 9(1), 13.
- Herro, D., Visser, R. Ve Qian, M. (2021). Teacher Educators’ Perspectives and Practices Towards the Technology Education Technology Competencies (TETCs). *Technology, Pedagogy and Education*, 30(5), 623-641.

- Hotar, N., Özcan, M. A., Baran, B., Yacı, Ş. N. Ve Karagöz, E. (2021). Acil Uzaktan Eğitimden Ne Öğrendik? Öğrenci ve Öğretim Elemanı Görüşlerinin Karşılaştırılması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 673-690.
- Huang, L. Ve Zhang, T. (2022). Perceived Social Support, Psychological Capital, and Subjective Well-Being among College Students in the Context of Online Learning During The COVID-19 Pandemic. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 31(5), 563-574.
- Izard, S. G., Juanes Méndez, J. A. ve Palomera, P. R. (2017). Virtual Reality Educational Tool for Human Anatomy. *Journal of Medical Systems*, 41, 1-6.
- İzmirli, S., İzmirli, Ö. Ş. Ve Çankaya, S. (2019). Yöneticilerin Gözünden Türkiye’de Çevrimiçi Uzaktan Lisansüstü Eğitim. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 13(2), 1216-1238.
- Kabasakal, E., Ayşegül, A. K. C. A. ve Kaplan, S. (2022). COVID-19 Pandemi Döneminde Hemşirelik Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Sürecine İlişkin Görüş ve Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 471-480.
- Karaca, İ. Ve Karaca, N. (2021). 2023 Vizyon Belgesi’nin Dijitalleşme Açısından İncelenmesi. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 5(1), 1-8.
- Karadağ, E., Çiftçi, S. K., Ramazan, G. Ö. K., Ahmet, S. U., Ergin-Kocatürk, H. Ve Çiftçi, Ş. S. (2021). Covid-19 Pandemisi Sürecince Üniversitelerin Uzaktan Eğitim Kapasiteleri. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 8-22.
- Kavanagh, S., Luxton-Reilly, A., Wuensche, B. Ve Plimmer, B. (2017). A Systematic Review of Virtual Reality in Education. *Themes in Science and Technology Education*, 10(2), 85-119.
- Kemp, S. (2019). *We Are Asocial*. <https://datareportal.com/reports/digital-2019-turkey> [Erişim Tarihi: 20.12.2023]
- Koç Akran, S. (2021). Öğretmen Adaylarının Hibrit Eğitim Kavramına İlişkin Algılarının Belirlenmesi: Bir Metafor Analizi Çalışması. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7(16), 432-462.
- Kör, H. (2013). *Uzaktan Eğitim ve Örgün Eğitimin Çok Yönlü-Çapraz Karşılaştırılması: Kırıkkale Üniversitesi ve Hitit Üniversitesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Larsen, R. J. Ve Eid, M. (2008). Ed Diener and the Science of Subjective Well-Being. *The Science of Subjective Well-Being*, 1-13.
- Lee, S. H. (2014). Digital Literacy Education for the Development of Digital Literacy. *International Journal of Digital Literacy and Digital Competence*, 5(3), 29-43.
- Liu, Z. Y., Lomovtseva, N. Ve Korobeynikova, E. (2020). Online Learning Platforms: Reconstructing Modern Higher Education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 15(13), 4-21.
- Masry-Herzalah, A. ve Dor-Haim, P. (2022). Teachers’ Technological Competence and Success in Online Teaching During the COVID-19 Crisis: The Moderating Role of Resistance to Change. *International Journal of Educational Management*, 36(1), 1-13.
- Matt, C., Hess, T. Ve Benlian, A. (2015). Digital Transformation Strategies. *Business & Information Systems Engineering*, 57, 339-343.

- Moon, S. J. Ve Bai, S. Y. (2020). Components of Digital Literacy as Predictors of Youth Civic Engagement and the Role of Social Media News Attention: The Case of Korea. *Journal of Children and Media*, 14(4), 458-474.
- Nagra, G. (2014). *How to Gain Learners Attention in an Online Learning Course?* Secunderabad: CommLab India LLP.
- Negovan, V. (2010). Dimensions of Students' Psychosocial Well-Being and Their Measurement: Validation of a Students' Psychosocial Well Being Inventory. *Europe's Journal of Psychology*, 6(2), 85-104.
- Nuroğlu, E. ve Nuroğlu, H. H. (2018). Türkiye ve Almanya'nın Sanayide Dijital Dönüşümü: Yol Haritaları ve Şirketlerin Karşılaştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(23), 1537-1560.
- Nursen, I. (2021). COVID-19 Pandemi Döneminde Uzaktan (Çevrimiçi) Eğitim Sürecinin Öğrenciler Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (79), 25-40.
- Oliveira, K. K. S. Ve Souza, R. (2022). Digital Transformation Towards Education 4.0. *Informatics in Education*, 21(2), 283-309.
- Özkaya, Y., Duran, A. ve Demirci, K. (2023). Çevrimiçi Eğitim Uygulamasının İİBF Öğretim Üyeleri Üzerine Etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21(Özel Sayı), 676-709.
- Parsad, B., Lewis, L. Ve Tice, P. (2008). *Distance Education at Degree-Granting Postsecondary Institutions: 2006-07*. Washington D.C.: National Center for Education Statistics Institute of Education Sciences.
- Raes, A., Vanneste, P., Pieters, M., Windey, I., Van Den Noortgate, W. Ve Depaepe, F. (2020). Learning and Instruction in the Hybrid Virtual Classroom: An Investigation of Students' Engagement and the Effect of Quizzes. *Computers & Education*, 143, 103682.
- Rutkowska, A., Liska, D., Ciešlik, B., Wrzeciono, A., Broďáni, J., Barcalová, M., ... ve Rutkowski, S. (2021, October). Stress Levels and Mental Well-Being Among Slovak Students During E-Learning in the COVID-19 Pandemic. *Healthcare*, 9(10), 1356.
- Ryff, C. D. (1989). Beyond Ponce de Leon and Life Satisfaction: New Directions in Quest of Successful Aging. *International Journal of Behavioral Development*, 12, 35-55.
- Salar, H. C., Özçınar, H., Kara, C. O., Vatanserver, İ., Kısaç, İ. ve Kutluhan, A. (2023). Pandemi Deneyimi Sonrasında, Öğretim Elemanlarının Eğitimde Dijital Dönüşüme İlişkin Görüşleri: Pamukkale Üniversitesi Örneği. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 1-22.
- Samsuri, N. N., Nadzri, F. A. ve Rom, K. B. M., 2014. A Study on the Student's Perspective on the Effectiveness of Using E-Learning. *Procedia-Social and Behavioural Sciences*, 123, 139-144.
- Saltzman, L. Y., Hansel, T. C. ve Bordnick, P. S. (2020). Loneliness, Isolation, and Social Support Factors in Post-COVID-19 Mental Health. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 12(S1), 55-57.
- Sarker, M. F. H., Mahmud, R. A., Islam, M. S. ve Islam, M. K. (2019). Use of E-Learning at Higher Educational Institutions in Bangladesh: Opportunities and Challenges. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 11(2), 210-223.

- Selwyn, N. ve Husen, O. (2010). The Educational Benefits of Technological Competence: An Investigation of Students' Perceptions. *Evaluation & Research in Education*, 23(2), 137-141.
- Sincer, S. ve Yakut Özek, B. (2023, Eylül 20-23). *Kriz Anında Yükseköğretim: Deprem Sonrası Çevrimiçi ve Hibrit Eğitim Yaklaşımları*. [Sözlü sunum]. EDU Congress, Ankara.
- Snyder, L.G. ve Cannoy, S.D. (2013). Teaching in the Online Classroom. In *Effective Methods of Teaching Business Education*. Reston, VA: National Business Education Association, 96-110.
- Sun, A. ve Chen, X. (2016). Online Education and Its Effective Practice: A Research Review. *Journal of Information Technology Education*, 15, 157-190.
- Şahin, B. (2020). Salgın Döneminde Yürütülen Çevrimiçi Eğitim Faaliyetleri: Tespit ve Öneriler Raporu. *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 99-101.
- Şahin, M. (2021). Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretimde Uzaktan Eğitimin Tarihi ve Gelişim Süreci. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(7), 91-113.
- Tambunan, H. (2014). Factors Affecting Teachers' Competence in the Field of Information Technology. *International Education Studies*, 7(12), 70-75.
- Tarasov, A. F., Getman, I. A., Turlakova, S. S., Stashkevych, I. I. ve Kozmenko, S. M. (2020). Methodical Aspects of Preparation of Educational Content on the Basis of Distance Education Platforms. *CTE Workshop Proceedings*, 7, 161-173.
- Taşkıran, A. (2017). Dijital Çağda Yükseköğretim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 96-109.
- Telli, S. G. ve Altun, D. (2023). Türkiye'de Deprem Sonrası Çevrimiçi Öğrenmenin Vazgeçilmezliği. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 125-136.
- Tepe, F. Y. ve Adıgüzel, T. (2017). Eğitim Kurumlarında Teknoloji ile Değişim Süreci: Bir Yükseköğretim Kurumu Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1242-1261.
- Tomczyk, Ł. (2020). Skills in the Area of Digital Safety as a Key Component of Digital Literacy among Teachers. *Education and Information Technologies*, 25(1), 471-486.
- Tonbuloğlu, B. (2017). *Uzaktan Eğitim Programlarının Paydaş Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- TUİK (2020). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2020*.
[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri\(BT\)Kullanim-Arastirmasi-](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri(BT)Kullanim-Arastirmasi-) [Erişim Tarihi: 20.12.2023]
- UroKOva, S. B. (2020). Advantages and Disadvantages of Online Education. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 9(89), 34-37.
- Wang, S. K. ve Hsu, H. Y. (2008). Use of the Webinar Tool (Elluminate) to Support Training: The Effects of Webinar-Learning Implementation from Student-Trainers' Perspective. *Journal of Interactive Online Learning*, 7(3), 175-194.
- Van der Rijst, R., Guo, P. ve Admiraal, W. (2023). Student Engagement in Hybrid Approaches to Teaching in Higher Education. *Revista de Investigación Educativa*, 41(2), 315-336.
- Yildiz, E. P. (2020). Opinions of Academicians on Digital Literacy: A Phenomenology Study. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 15(3), 469-478.

- Young, W., Allen, L. ve Warfield, K. (2016). Developing Online/Hybrid Learning Models for Higher Education Programs. *Alabama Journal of Educational Leadership*, 3, 47-56.
- YÖK. (2019). YÖK Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm Tanıtım Toplantısı. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/agri-dijital-donusum-tanitim-toplantisi.aspx> [Erişim Tarihi: 18.12.2023]
- YÖK (2020a). Üniversitelerde Uygulanacak Uzaktan Eğitime İlişkin Açıklama. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktanegitime-iliskin-aciklama.aspx>. [Erişim Tarihi: 18.12.2023]
- YÖK (2020b). Yök'ten, Salgın Sürecinde Üniversitelerdeki Uzaktan Eğitimin Bir Aylık Durum Tespiti. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/uzaktanegitime-yonelik-degerlendirme.aspx> [Erişim Tarihi: 18.12.2023]
- YÖK (2021). Yükseköğretime İlişkin “En Yüksek Katılımlı” Anketin Sonuçları Açıklandı. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/yok-un-yaptigi-anket-sonuclari-aciklandi.aspx> [Erişim Tarihi: 18.12.2023]
- Yurdakal, İ. H. ve Kırmızı, F. S. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Gerçekleştirilen Acil Uzaktan Eğitime İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(2), 290-302.
- Yustika, G. P. ve Iswati, S. (2020). Digital Literacy in Formal Online Education: A Short Review. *Dinamika Pendidikan*, 15(1), 66-76.
- Zain, S. (2021). Digital Transformation Trends in Education. In *Future Directions in Digital Information* (pp. 223-234). Chandos Publishing.